

УДК1(091) ЛВФШ

**СОЦІАЛЬНА ЕТИКА У РОЗУМІННІ КАЗИМИРА
ТВАРДОВСЬКОГО**

О.А. Гончаренко, канд. філос. н., доцент, доцент кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Здійснено аналіз аргументів Казимира Твардовського стосовно вирішення найважливіших етичних проблем: проблеми етичного критерію та проблеми істини. Досліджено проблему тожсамості соціальної етики у працях польського філософа. З'ясовано, що соціальною етикою творець Львівсько-Варшавської школи називав науку про способи та методи максимального узгодження інтересів індивідів з інтересами соціальних груп. Виявлено тяжіння вченого до узгодження інтересів індивідів з інтересами соціальних груп через принцип справедливості.

Ключові слова: польська філософія, Казимир Твардовський, етика, наукова етика, соціальна етика, метаєтика.

Польський філософ Казимир Твардовський (1866-1938) за життя опублікував незначну кількість праць з етики. Серед них: *Етична культура* (1895), *Етика стосовно теорії еволюції* (1895), *Песимізм та оптимізм* (1899), *Чи людина завжди чинить егоїстично?* (1899), *Правдивість як етичний обов'язок* (1905), *Про завдання наукової етики* (1907). Попри цю нечисленність праць з етики, етична проблематика була вагомою складовою філософії творця Львівсько-Варшавської школи. Про це свідчать опубліковані по довгому часі лекції філософа з етики, проголошені ним у Львівському університеті. Йдеться про *Етику та кримінальне право стосовно свободи волі* (1983), а також про *Лекції з етики*, перша частина яких має назву *Головні напрями наукової етики* (1974), друга – *Про етичний скептицизм* (1971), а третя – *Про завдання наукової етики* (1973). Небажання Твардовського публікувати свої лекції з етики пов'язане з усвідомленням ним труднощів у вирішенні таких найважливіших етичних проблем, як-от: проблеми етичного критерію та проблеми істини.

У Польщі рефлексії Твардовського у царині етики стали предметом досліджень Ришарда Ядчака [6;7], Анни Драбарек [4;5], Даріуша Лукасевича [9], Войцеха Рехлевича [10] та ін. В Україні етика Твардовського осмислена у працях Марата Вернікова [1], Бориса Домбровського [2] та ін. Зосередимось на розумінні Твардовським соціальної етики.

Формування етичних поглядів Твардовського відбувалось на межі емпіричних, неоаристотелівських підстав, репрезентованих його вчителем

Францом Brentano, який, продовжуючи традицію емпіризму Аристотеля, розумів добро як мету будь-яких прагнень, а зло – як предмет уникнення, а також раціоналістичних підстав етики Іммануїла Канта і його ідеї про апріорне визначення обов'язку.

Твардовський висловлював думку, що оцінювання справи з етичної точки зору відбувається на підставі сумління, аналогічно як оцінювання справи з естетичної точки зору – на підставі смаку, відчуття краси, а оцінювання справи з точки зору логіки – на підставі розуму. «Кожен із цих трьох видів оцінювання перебуває поміж двома крайніми протилежностями: перший – між добром та злом, другий – між красою та потворністю, третій – між істиною та хибною» [14, с. 348]. Усі ці протилежності філософ уявляв окремими видами однієї загальної протилежності «між тим, що ми називаємо слухним, і тим, що ми називаємо неслухним» [14, с. 348]. Таке принципове твердження Твардовського у полі етики, з одного боку, проривало горизонт апріорного розрізнення злого та доброго, а, з іншого, – заперечувало еволюціоністські передумови сумління.

На думку вченого, розвиваються не моральні істини, а людина з погляду сумління. Людина не народжується зі сформованої етичною системою, а має від природи первинні зародки сумління, розвиток яких просуває її шляхом пізнання моральних істин. Моральна ж істина завжди та сама, вона не змінюється, не розвивається, а завжди й усюди є абсолютна. Тому слід розвивати людське сумління: як виховання розуму має на меті створення понять, потрібних для усвідомлення певних принципових істин і вивчення засобів виведення невідомих ще істин на основі принципових істин, так і виховання характеру, прагне до формування почуттів, потрібних для визнання моральних принципів і для виведення з тих принципів правил поведінки, що їх застосовують для короткочасної потреби. Для визнання основних етичних вимог необхідна, за Твардовським, певна інтелектуальна зрілість, оскільки «людина без освіти й дитина приймають твердження, котрих не в стані зрозуміти, на підставі поваги до того, хто ці твердження висловлює» [14, с. 353]. Перешкодою у визнанні етичних принципів вчений вважав натуралістичний підхід до розвитку дитини, за яким перевага надається інтелектуальному, а не етичному розвитку, оскільки «дитина значно раніше засвоює абстрактні поняття, аніж почуття, які приводять її до визнання моральних принципів» [14, с. 354].

Усунута Твардовським дилема між теорією еволюції та абсолютною етикою дістала своє відображення у його ідеї необхідності наукової етики. «Наукова етика обґрунтовує, намагається тільки сказати, навести аргументи як «є» з нормами поведінки [15, с. 317]. Вона повинна бути незалежною від авторитетів, релігійних догматів тощо. Вона «не знає інших підстав, окрім аргументів розуму» [15, с. 317]. «Наукова етика, як будь-яка [наукова] діяльність, будь-яка система наукових тверджень, діє

відповідно до основ логіки, крок за кроком досліджуючи та постійно обґрунтовуючи» [15, с. 318]. Завданням наукової етики філософ визначав «формулювання та обґрунтування етичного критерію з метою виведення норм поведінки» [15, с. 341]. Етичний критерій, на думку Твардовського, лише визначає сталий зв'язок між певними рисами поведінки (намірів, характеру) та його етичною цінністю, а «людина, яка дбає про етичні цінності своєї поведінки, повинна надати своїй поведінці ці риси» [15, с. 342]. Тому турботу про додержання людиною етичних цінностей вчений покладав на інші чинники (релігію, законодавство, виховання як техніки моральності, які завдяки вправам формують в людини готовність та здатність до етичної поведінки), а не на саму етику. З цих міркувань Твардовський розділив етику, у найширшому розумінні цього слова, на етикологію чи описову етику та на етику у вузькому значенні. Етика у вузькому значенні може бути теоретичною чи критеріологічною, тобто обмеженою до формулювання й обґрунтування етичного критерію, або практичною чи нормативною, тобто такою, що надає правила та приписи поведінки задля впливу за їх допомогою на практичне життя людини. З підстав наукової етики філософ вивів моральний ідеал – *людина у пошуках етики*.

Можливість наукової етики Твардовський пов'язував із критикою суб'єктивізму та релятивізму. Філософ був прихильником абсолютної об'єктивної істини: людина не лише уявляє дійсність такою чи іншою, вона є такою насправді. Відносність етичних норм вчений заперечував на підставі неточності їхніх формулювань: етичні норми не є загальними судженнями, тому їх потрібно виголошувати: «Як правило, не можна брехати», «Як правило, не можна брати чужі речі». «А щоб ці судження та норми можна було висловити як загальні, потрібно точно визначити винятки, говорячи: «Не можна комусь свідомо говорити неправду, якщо не виникає випадок такий чи інший», або загалом: «якщо не виникне з висловлення правди більшої шкоди ніж з висловлення неправди» [16, с. 365-366]. Так, на прикладі проблеми правдивості як етичного обов'язку людини науковець доводив необхідність розбудови етики етики «здолу», яка б, на його переконання, змогла зарадити у подоланні прірви між теорією та практикою у питанні брехні [18, с. 84-85].

Наукову етику Твардовський мислив «без добра і зла». Вчений усвідомлював парадоксальність такого підходу, але багатоманіття слів «добрий» та «злий» у моральному значенні підтверджувало неможливість аргументації у питанні «добрий-злий», віддаляючи її від позиції стосовно питання «істинний-хибний» та наближаючи її до позиції стосовно питання «красивий-потворний». З огляду на це, предметом наукової етики філософ визначав моральні обов'язки, які безвідносно до статі, віку, професії, соціального стану людини тощо наказують регулювати людям стосунки між собою. Через те, що ці моральні обов'язки не є скодифіковані жодним авторитетом, Твардовський пропонував називати їх вродженими.

У питанні свободи волі філософ схилився до детермінізму як до найбільш вірогідного погляду у науковій етиці [13, с. 269]. Він розрізняв два поняття свободи волі: психологічне та філософське. У психологічному значенні свобода волі означає, за Твардовським, впевненість людини у можливостях власних дій: людина вирішує, що має робити; робить те, що вирішила; робить внаслідок того, що вирішила. Перше судження ґрунтується на внутрішньому досвіді, друге – на внутрішньому чи зовнішньому, а третє – на тій самій підставі, що й усі судження причини. Отже, під психологічним значенням свободи волі науковець розумів усвідомленість людиною відсутності фізичних перешкод для здійснення ухваленого рішення. У філософському ж значенні свобода волі передбачає, відповідно до Твардовського, детермінацію поведінки людини її мотивами та характером. Характером вчений називав сукупність диспозицій до почуттів, прагнень та рішень, а мотивами – те, що впливає на диспозицію до ухвалення рішення так, що виникає це рішення [13, с. 278-284]. «Стосовно поведінки людини є щось виняткове, – писав філософ, – це притягнення до відповідальності, відзначення за заслуги та покарання за провину» [16, с. 386]. Отже, виконання рішення потребує, за Твардовським, здатності до цього, а особливо того, що цю здатність урухомлює. Перше – це характер, друге – мотив. Схематично це вчений зобразив так:

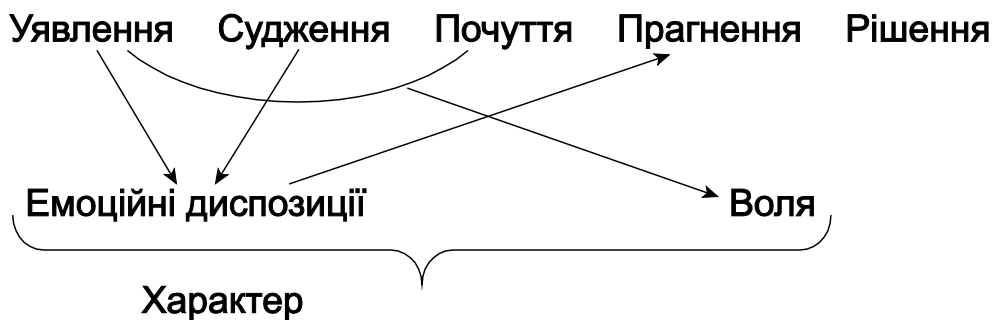

Схема 1

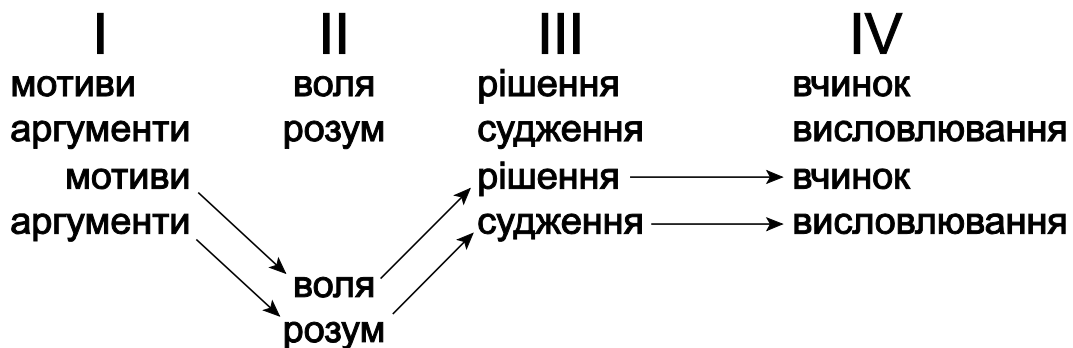

Схема 2

Твардовський розрізняв етику соціальну та індивідуальну. Соціальна етика, у вузькому значенні, визнає лише поведінку на тлі співжиття людей,

індивідуальна етика – тільки цілком відособлену поведінку індивіда. Проте вчений зазначав, що зазвичай ці дві етики узгоджуються таким чином, що соціальна етика визнає також обов'язки людини стосовно самої себе, а індивідуальна – стосовно інших. Відмінність між двома етиками філософ вбачав у тому, що для однієї одні, а для другої – другі обов'язки є основними, а інші – похідними. Соціальну етику філософ пропонував називати також *альтруїстичною*, а індивідуальну – *егоїстичною*. *Альтруїстичною* Твардовський вважав таку поведінку людини, яка направлена виключно на чужу долю чи недолю. *Позитивно альтруїстично* людина чинить тоді, коли прагне до покращення чужої долі чи поменшення чужої недолі. *Негативно альтруїстично* людина чинить тоді, коли прагне до погіршення чужої долі чи побільшення чужої недолі. Коли людина турбується виключно про власну долю чи недолю, тоді її поведінка *не є альтруїстичною*. Якщо турбота людини виключно про власну долю і недолю входить у конфлікт із чужою долею чи недолею, то таку поведінку філософ називав *егоїстичною*. Егоїстичну поведінку характеризують, за Твардовським, *турбота* про власну долю та недолю у сполученні з *відсутністю турботи* про чужу долю та недолю [12, с. 364]. Щодо етичної оцінки, то науковець схвалював позитивно-альтруїстичну поведінку та засуджував егоїстичну і негативно-альтруїстичну поведінки. Позитивно альтруїстичний, негативно альтруїстичний та егоїстичний типи поведінки філософ вважав виявами певних рис характеру людини – *альтруїзму* та *егоїзму* – як здатності до відчування почуття позитивної та негативної цінності. *Позитивний альтруїзм* Твардовський визначав здатністю та схильністю до відчування почуттів позитивної цінності стосовно чужої приємності та почуттів негативної цінності стосовно чужої неприємності, *негативний альтруїзм* – здатністю та схильністю до відчування почуттів негативної цінності стосовно чужої приємності та почуттів позитивної цінності стосовно чужої неприємності. Егоїзм, на думку вченого, – це «відсутність здатності та схильності до відчування почуттів позитивної чи негативної цінності стосовно чужої приємності і неприємності» [15, с. 324].

Соціальну етику філософ визначав наукою про способи та методи максимального узгодження інтересів індивідів з інтересами соціальних груп [17, с. 421]. Саме цього стосувався етичний критерій. Такою вчений уявляв метаетику. Її метою він вважав регуляцію загальнолюдського життя. Твардовський розглядав два способи узгодження інтересів індивідів з інтересами соціальних груп: через зрівняння та через ідентифікацію. Перший спосіб охоплює обов'язки справедливості, другий – обов'язки любові. Засобом першого способу є справедливість, засобом другого – любов. По-іншому відмінність між способами узгодження інтересів індивідів з інтересами соціальних груп філософ представляв через шкалу етичних оцінок Алексіуса Майнонга: аморальне, допустиме, нікчемне, бездоганне, шляхетне. Отже, перший спосіб стосується того, що аморальне

та бездоганне, другий – того, що допустиме та шляхетне. Або: перший спосіб – чого не хочеш, щоб робили тобі, не роби другому; другий – що хочеш, щоб робили тобі, роби другому, а, отже, люби ближнього, як самого себе. Зазначимо, що повеління любові ближнього філософ розумів двояко: не менше, але й не більше ніж самого себе; так, якби це був ти. У першій інтерпретації йдеться про зрівнювання інтересів, а у другій – про ідентифікацію. Вчений схилився до першого способу, другий вважав лише допоміжним, за необхідності. Розрізнення способів узгодження інтересів індивідів з інтересами соціальних груп дозволило Твардовському з'ясувати відношення наукової етики до релігії.

Відношення етики до релігії філософ окреслив на підставі відмінності витворення їхніх норм. Релігійні норми витворюють у несвідомий спосіб, вони обмежують інтереси індивідів та груп індивідів, а також обтяжені чіткими санкціями. Етичні ж норми є виведеними із досліджень та їхніх результатів рекомендаціями й не мають ніякого практичного значення. Дотримання етичних норм потребує, за Твардовським, релігійного виховання, яке може *створити готовність, мотиви, фундамент* до їх виконання. «Не підлягає сумніву, – писав філософ, – що для людини, яка стоїть на вершині розважливості, отже для індивідів більш-менш виняткових, вистачить самого наукового пізнання цих істин, якщо тільки є повне розуміння цінності згоди. Але загалом людина [є] завжди схильною до примноження на власну користь, навіть чужим коштом чи, принаймні, нехтуючи чужими інтересами» [17, с. 426]. Тому наукова етика пояснює людині, що цей спосіб не є узгодженням інтересів, а релігія намагається, щоб людина дотримувалась цього наукового переконання етики. Саме релігії Твардовський віддавав належне у плеканні в людині низки інстинктів, потягів, схильностей, які ведуть її до готовності дотримування етичних норм. Отже, у полі моральності наукова етика формулює та обґрунтовує, а релігія виконує, практично застосовує. Наукова етика, на думку філософа, є сприятливою умовою для плекання етичного інстинкту, «який [не] є власне нічим більшим як інстинктом суспільного самозбереження» [17, с. 429]. Саме у плеканні етичного інстинкту Твардовський вбачав виховне завдання педагогіки.

З огляду на ставлення Твардовського до нормативної етики, він неохоче вдавався до публічних моральних рекомендацій. Зі спогадів учнів філософа відомо, що серед етичних принципів, яким він надавав найбільшого значення, були «віра в існування цінностей абсолютних істини та добра як цілей безкорисливого жадання» [3, с. 11], а серед диспозицій волі – «обов'язковість, сумлінність, точність, ретельність» [3, с. 11]. «Він був переконаний, що праця є не лише метою життя, але й умовою щастя людини» [11, с. 487], тому виховував своїх учнів у праці й через працю. Для суспільного добра працю над характером Твардовський вважав важливішою за працю над службовою прагматикою [8, с. 174].

Отже, соціальна етика у розумінні Твардовського – це метаєтика, наука про умови та методи максимального узгодження інтересів індивідів з інтересами соціальних груп. Постулат метаєтики польського філософа був сприйнятий його школою. Тадеуш Чежовський, Ізидора Домбська, Тадеуш Котарбінський, Степан Балей, Владислав Татаркевич, Марія Оссовська розвинули етичні погляди вчителя у своїх працях.

Література

1. Верніков М. Львівсько-варшавська філософська школа і розвиток в ній матеріалістичних тенденцій : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.01 / Марат Верніков. – Л., 1967. – 435 с.
2. Домбровський Б. Казимир Твардовський (Жизнь и учение) / Борис Домбровський // Логос. – 1999. – № 4. – С. 133-167.
3. Czeżowski T. Kazimierz Twardowski jako nauczyciel / Tadeusz Czeżowski // Kazimierz Twardowski. Nauczyciel – Uczony – Obywatel. – Lwów, 1938. – s 7-12.
4. Drabarek A. O realizmie etycznym Twardowskiego i jego uczniów / Anna Drabarek // Ruch Filozoficzny. – 1993. – № 3. – S. 323-327.
5. Drabarek A. Problem etyki naukowej w poglądach filozofów ze szkoły lwowsko-warszawskiej – K.Twardowski / Anna Drabarek // Kultura i Edukacja. – 2003. – № 3/4. – S. 7–21.
6. Jadcak R. Człowiek szukający etyki : filozofia moralna Kazimierza Twardowskiego / Ryszard Jadcak. – Toruń : Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1993. – 258 s.
7. Jadcak R. Teksty etyczne w spuściźnie naukowej Kazimierza Twardowskiego / Ryszard Jadcak // Etyka. – 1996, nr 29, s. 237-245.
8. Jaxa Bykowski L. Kazimierz Twardowski / Ludwik Jaxa Bykowski // Muzeum. – 1938. – R.LIII. – Z. IV. – s. 169-175.
9. Łukaszewicz D. Kilka uwag do metaetycznych poglądów Kazimierza Twardowskiego / Dariusz Łukaszewicz // Etyka. – 2004. – № 37. – S. 215-226.
10. Rechlewicz W. Nauka wobec metafizyki. Poglądy filozoficzne Kazimierza Twardowskiego. – Kielce, 2015. – 614 s.
11. Słoniewska H. Kazimierz Twardowski. Nauczyciel i wychowawca / Helena Słoniewska filozofia // Kazimierz Twardowski. Wybór pism psychologicznych i pedagogicznych. – Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1992. – s. 484–487.
12. Twardowski K. Czy człowiek postępuje zawsze egoistycznie? // Kazimierz Twardowski. Rozprawy i artykuły filozoficzne. – Lwów: Książnica-Atlas T.N.S.W, 1927. – s. 362–367.
13. Twardowski K. Etyka i prawo karne wobec zagadnienia wolności woli // Kazimierz Twardowski. Myśl, mowa i czyn. – Kraków: Copernicus Center Press, 2013. – s. 267–308.

14. Twardowski K. Etyka wobec teoryi ewolucyi // Kazimierz Twardowski. Rozprawy i artykuły filozoficzne. – Lwów: Książnica-Atlas T.N.S.W, 1927. – s. 343 – 356.

15. Twardowski K. Główne kierunki etyki naukowej // Kazimierz Twardowski. Myśl, mowa i czyn. – Kraków: Copernicus Center Press, 2013. – s. 309 – 343.

16. Twardowski K. O skeptycyzmie etycznym // Kazimierz Twardowski. Myśl, mowa i czyn. – Kraków: Copernicus Center Press, 2013. – s. 344 – 402.

17. Twardowski K. O zadaniach etyki naukowej // Kazimierz Twardowski. Myśl, mowa i czyn. – Kraków: Copernicus Center Press, 2013. – s. 402 – 436.

18. Twardowski K. Prawdomówność jako obowiązek etyczny // Przegląd Filozoficzny. – 1906. – R.IX. – s. 8 – 85.

СОЦИАЛЬНАЯ ЭТИКА В ПОНИМАНИИ КАЗИМИРА ТВАРДОВСКОГО

О.А. Гончаренко

Осуществлен анализ аргументов Казимира Твардовского относительно решения важнейших этических проблем: проблемы этического критерия и проблемы истины. Исследована проблема тождества социальной этики в трудах польского философа. Выяснено, что социальной этикой творец Львовсько-Варшавской школы называл науку о способах и методах максимального согласования интересов индивидов с интересами социальных групп. Выявлено тяготение ученого к согласованию интересов индивидов с интересами социальных групп через принцип справедливости.

Ключевые слова: польская философия, Казимир Твардовский, этика, научная этика, социальная этика, метаэтика.

SOCIAL ETHICS IN KAZIMIERZ TWARDOWSKI'S INTERPRETATION

О.А. Honcharenko

The author has carried out the analysis of Kazimierz Twardowski's arguments concerning the solution to the major ethical problems: the problem of ethical criterion and the problem of the truth. The problem of social ethics identity in Polish philosopher's scientific works has been examined in the paper. It was found out that the creator of Lwiv-Warsaw school defined social ethics as a science of methods and techniques of maximum harmonization the interests of individuals with social interests. Scientist's tendency to harmonize the interests of individuals with social interests through the principle of justice has been found.

Key words: Polish philosophy, Kazimierz Twardowski, ethics, scientific ethics, social ethics, metaethics.